

**MITROPOLITUL ȘI SINODUL BISERICII ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN
CONTEXTUL EVENIMENTELOR PRIVIND UNIREA CU BISERICA ROMEI
(1698-1701)**

**DER METROPOLITE UND DER SYNOD DER RUMÄNISCHEN KIRCHE AUS
SIEBENBÜRGEN IM KONTEXT DER EREIGNISSE BETREFFEND
DIE UNION MIT DER KIRCHE ROMS (1697-1701)**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Unierte Kirche Siebenbürgens hat eine Existenz von 300 Jahren. Gleichgültig welche die politische und kirchliche Konjunktur die ihre Entstehung bestimmt haben waren, ist es nicht normal heutzutage ihr Recht zu sein auf eine oder andere Weise zu bestreiten. Sie war da zusammen mit der Orthodoxen Kirche Siebenbürgens bei den großen nationalen Ereignissen der siebenbürger Rumänen (Blaj/Blasendorf 1848, Alba Iulia/Karlsburg 1918 um nur diese zwei zu erwähnen) und hat das politische, soziale, kulturelle und religiöse Leben ihrer Gläubiger bestimmt.

Die stürmische Geschichte der rumänischen Kirche aus Siebenbürgen am Ende des 17. Jahrhunderts und Anfang des 18. Jahrhunderts, als die Gründung der Unierten Kirche auch die religiöse Trennung der Rumänen aus Siebenbürgen bedeutete, kann aber nicht übersehen werden. Die Versuche der griechisch-katholischen Geschichtsschreibung (Zenovie Pâclișanu, Octavian Bârlea und andere) zu beweisen dass ursprünglich alle orthodoxe Rumänen des siebenbürgischen Metropolie oder des Bistums von Bălgrad sich mit der Kirche Roms uniert haben und nur später, als Folgen der Wirkung der Serben aus dem Habsburgischen Reich und der Rumänen aus der Walachei und Moldau, die Errichtung eines Bistums für die zur Orthodoxie zurückgekehrten Rumänen sich durchsetzte, finden keine dokumentarische Basis. Das ist warum die rumänische orthodoxe Geschichtsschreibung (Ștefan Lupșa, Sivi Dragomir, Dumitru Stăniloae, Mircea Păcurariu und andere) feststellte, die Dokumenten der Vereinigung von 1701 untersuchend, daß wir bis heute wenige authentische Akten besitzen, die an ihren Reihen nicht immer das Ergebnis einiger Entscheidungen die dann getroffen wurden sind, sondern spätere Verfassungen die manchmal einer Bestimmten Situation angepaßt wurden. Die anderen Dokumente die in Kopien erhalten wurden entsprechen nicht immer der Realität, so wie sie sich aus den echten Dokumenten ergibt, was dann zur Unsicherheit und Verdacht führen.

Desfășurarea evenimentelor referitoare la unirea unei părți a românilor ortodocși transilvăneni cu Biserica Romei a antrenat mai multe personalități și instituții din Transilvania și din Imperiul habsburgic. Printre acestea se numără și instituția sinodală sau “soborul Mitropoliei Bălgradului”, dar și “arhiepiscopul și mitropolitul Țării Ardealului”. Întrucât atât soborul cât și mitropolitul reprezentau interesele Bisericii românești din Transilvania, activitățile lor privind evenimentele din perioada 1697-1701 trebuie analizate împreună. Din această perspectivă, va fi redat în cele ce urmează punctul de vedere al istoriografiei românești ortodoxe, ca rezultat al cercetării întreprinse de istorici și teologi remarcabili, ca Ioan Crișan, Gheorghe Popovici, Ștefan Lupșa, Silviu Dragomir, Nicolae Iorga, Dumitru Stăniloae, Teodor Damsa, Mircea Păcurariu și alții.

Conform tradiției ortodoxe, forul deliberativ în Biserică este sinodul. În cadrul Bisericii românești din principatul Transilvaniei, consfințită ca Mitropolie autonomă de domnitorul unirii de la 1600, Mihai Viteazul, ctitorul bisericii și reședinței mitropolitane de la Alba-Iulia, soborul format din protopopi și preoți alegea mitropolitul, care era apoi confirmat și investit de forurile bisericești statale abilitate. Apoi, acest for deliberativ era convocat cel puțin o dată pe an, sub conducerea mitropolitului, pentru discutarea problemelor de ordin administrativ, pastoral sau uneori moral-disciplinar. Nu putea lipsi “notarășul soborului”, care întocmea procesele verbale semnate de mitropolit, de el și de protopopi. Uneori, în situații de importanță majoră pentru Biserică, era convocat “soborul mare” la care, pe lângă mitropolit, protopopi și notarăș, participau în număr însemnat preoții și delegații credincioșilor din fiecare parohie.

După Reforma protestantă, care s-a răspândit foarte rapid în rândurile sașilor și ungurilor catolici din Transilvania, conducerea principatului a fost preluată de principii calvini, iar dieta a recunoscut ca națiuni numai pe sași, secui și unguri și ca religii recepte catolicismul, luteranismul, calvinismul și unitarianismul. Românii, deși majoritari, erau socotiți și ca națiune și ca religie doar tolerați. Până și soborul era convocat din ordinul sau cel puțin numai cu acordul principelui sau superintendentului calvin, sub supravegherea căruia fusese pus mitropolitul român de la Alba-Iulia încă din timpul principelui Gabriel Bethlen, așa cum rezultă dintr-un decret emis la 9 aprilie 1638 de către principele Gheorghe Rákóczy I (1630-1648), la rugămintea mitropolitului Ghenadie, care cerea scutire de dijmă pentru preoții români din Țara Făgărașului¹.

Deoarece mitropolitul Dosoftei a convocat, la 4 iulie 1627, un sobor la Alba-Iulia pentru a stabili măsuri referitoare la viața morală a preoților și credincioșilor transilvăneni fără acordul superintendentului calvin, a fost înlăturat din scaun și întemnițat².

Controlul pe care îl exercita principele calvin prin superintendentul său în scopul calvinizării românilor transilvăneni era o grea povară pentru mitropolit. De exemplu, la 20 februarie 1669, principele Mihail Apafi impunea restricții noi. Mitropolitul era subordonat superintendentului calvin Péter Kovásznay “atât în hirotonirea preoților și a protopopilor, precum și în destituirea celor nevrednici sau reprimirea celor ce făgăduiesc îndreptarea vieții ..., în convocarea și conducerea sinodului general românesc”³.

Cu toate acestea, Biserica românească din Transilvania a rămas fidelă credinței ortodoxe și și-a menținut pe cât a fost posibil autonomia administrativă. În acest sens era sprijinită pe linie bisericească în special de Mitropolia Ungrovlahiei, iar pe linie politică de domnitorul Țării Românești⁴.

În legătură cu deciziile sinodului și ale mitropolitului, s-a afirmat în istoriografia iezuită și greco-catolică că începuturile uniatisului în Transilvania trebuie așezate în timpul păstoririi mitropolitului Teofil⁵, în urma unui sinod care ar fi fost convocat în februarie 1697 la Alba Iulia⁶. În urma propagandei unioniste printre români susținută de iezuiții Paul Ladislau Bárányi timp de patru ani (1693-1697)⁷ și Gabriel Hevenesi încă înainte de anul 1697, mitropolitul Teofil ar fi convenit la convocarea unui sinod care să se pronunțe pentru unirea cu Biserica Romei. Documentele sinodului

¹ Se menționează aici că principele Gabriel Bethlen a impus mitropolitului cinci condiții pe care “totdeauna nevătămate le va ține și le va împlini și să fie ascultător de vlădica bisericii ungurești de legea dreaptă”. Superintendentul (adică vlădica bisericii ungurești) Geleji Katona István spune că mitropolitul Ghenadie “pe unele le ține pe altele nu”. Cf. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1992, p. 64-65.

² *Ibidem*, p. 62-63. Uneori soborul era convocat de calvini pentru a lua măsuri chiar împotriva mitropolitului. Pentru judecarea mitropolitului Ilie Iorest, care nu respectase condițiile impuse de calvini, a fost convocat “sinodul obștesc al tuturor protopopilor și păstorilor români de ritul grecesc și sârbesc” la începutul anului 1643. *Ibidem*, p. 67.

³ *Ibidem*, p. 85. Printre cele 17 condiții impuse mitropolitului Simion Ștefan odată cu confirmarea lui, la 10 octombrie 1643, se prevedea că “episcopul ortodox unguresc”, adică superintendentul calvin, trebuia consultat “în orice lucru greu în treburile religioase”, aviza numirea, menținerea sau înlăturarea protopopilor și se pronunța asupra sentințelor date de mitropolit și protopopi. *Ibidem*, p. 69.

⁴ Mitropolitul Ungrovlahiei, intitulat de Patriarhia de Constantinopol încă din anul 1401 ca “exarh al întregii Ungarii și al Plaiurilor” (cf. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV/1, p. 30), nu numai că hirotonea la Târgoviște și apoi la București pe mitropolitul de la Alba Iulia, dar îi oferea cărți, vestimente și odoare bisericești pentru necesitățile de cult. Domnitorul oferea o danie anuală de 6000 de aspri pentru cheltuielile mitropoliei. Uneori domnitorul putea influența chiar alegerea și confirmarea mitropolitului, cum a fost cazul lui Ioasaf, în anul 1682. Cf. M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 89.

⁵ Mitropolitul Teofil era fiu de preot din Teiuș. Rămas văduv, s-a călugărit și, după moartea mitropolitului Varlaam, a fost ales mitropolit de soborul mare. La 18 septembrie 1692 a fost hirotonit arhiepiscop de mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei și recunoscut de guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Bánffy, cu obligația respectării celor 19 condiții impuse și antecesorilor lui. A păstorit până în vara anului 1697, luând în calcul faptul că la 12 iulie 1697 își semna testamentul prin care lăsa toate bunurile agonisite înainte de vlădicie și în timpul vlădiciei Mitropoliei din Alba Iulia. Cf. M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 92.

⁶ A se vedea Octavian Bârlea, *Unirea Românilor și începuturile ei*, în *Perspective*, nr. 73/2000, p. 24 ș.u.; Idem, *Unirea Românilor (1697-1701)*, în *Perspective*, nr. 37-38/1990; Idem, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die Rumänische Unierte Kirche zwischen 1713-1727*, “Societas Academica Dacoromana, Acta Historica VI”, München 1966; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, vol. I (1697-1751), în *Perspective*, nr. 65-68/1994-1995; Idem, *Istoria Bisericii Române Unite*, vol. II (1752-1783), în *Perspective*, nr. 53-60/1991-1992.

⁷ O. Bârlea, *Unirea Românilor și începuturile ei*, p. 25.

(cele trei procese verbale și rezoluția) au fost reproduse de Nicolaus Nilles⁸ după un manuscris latin din arhiva Episcopiei romano-catolice din Alba Iulia, originalul fiind dus de călugărul Bárányi la Esztergom și depus în arhiva arhiepiscopiei unde încă nu poate fi găsit⁹.

Din aceste documente aflăm că mitropolitul Teofil a convocat sinodul pentru a analiza oferta împăratului privind unirea cu Biserica Romei, îndemnând clerul și credincioșii spre uniaticism ca să scape de teroarea calvinilor. Se preciza că unirea avea să se facă în următoarele condiții: Bisericii românești să nu i se impună alte învățături catolice în afară de cele patru puncte florentine; să rămână în vigoare vechea pravilă; clerul și credincioșii români să se bucure de aceleași drepturi ca și clerul și credincioșii catolici; românii să aibă acces la funcții în stat și la școli la fel ca membrii celorlalte națiuni și religii; să se acorde mitropolitului mijloace cuvenite de trai.

În rezoluția sinodului¹⁰ trimisă cardinalului Kollonich, primatul Ungariei, se precizează că Teofil, “episcop al Bisericii Românești din Transilvania”, și clerul, întruniți în sinod, au hotărât întoarcerea “în sânul sfintei Biserici mame romano-catolice [...] mărturisind și crezând toate ce primește, mărturisește și crede” ea, dar în special cele patru puncte deosebitoare. Ca martor la semnarea actului de la Alba Iulia din 21 martie 1697 de către mitropolit a fost luat călugărul Paul Bárányi¹¹.

Scrisoarea care însoțea aceste documente, fiind adresată cardinalului Kollonich, semnată de mitropolit, de 11 protopopi și un preot la 10 iunie 1697, comunica dorința de unire și cerea ca împăratul să acorde românilor “grațiile și favorurile” promise.

Istoriografia românească ortodoxă, în urma unei judicioase cercetări consideră aceste documente drept falsificări ale unui teolog catolic, străin de limbajul și specificul Bisericii românești din Ardeal. Sunt aduse următoarele argumente:

- nu există un original românesc al acestor documente, semnatarii lor inclusiv mitropolitul necunoscând limba latină.
- analiza grafologică arată că semnătura mitropolitului Teofil este o plastografie. Semnăturile protopopilor au putut fi luate din documentele unui sinod anterior.
- sinodul nu putea fi convocat fără acordul superintendentului calvin de care depindea încă mitropolitul. Nici în cercurile calvine transilvănene și nici în cele românești din Țara Românească nu se face vreo aluzie despre pretinsul sinod.
- titulatura “episcop al Bisericii românești din Transilvania” este neobișnuită, știut fiind că mitropolitul se intitula “arhiepiscop și mitropolit scaunului Bălgradului și a toată țara Ardealului” sau “arhiepiscop și mitropolit sfintei Mitropolii a Bălgradului”.
- în testamentul său din 12 iulie 1697 mitropolitul Teofil nu amintește nimic despre unire.
- Pater Ianoș, episcopul mitropoliei și martor semnat al testamentului mitropolitului Teofil, scria mitropolitului Atanasie la 13 martie 1701 că acesta și soborul n-au nici o vină la încheierea unirii.
- protocolul din 8 aprilie 1698 al Cancelariei transilvănene nota că Teofil voise unirea, dar moartea l-a împiedicat s-o încheie și că e greu de știut dacă românii o vor înfăptui.
- se amintește de un decret imperial care prevedea că românii se vor bucura de drepturi dacă se vor uni cu Biserica Romei acceptând cele patru puncte florentine. Se știe însă că împăratul Leopold I a emis un act în acest sens abia la 14 aprilie 1698, în care preciza că românii au libertatea să se unească cu orice religie receptă, iar dacă se vor uni cu Roma sunt obligați să respecte doar primatul papal.

⁸ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, I-II, Oeniponte- Innsbruck, 1885, p. 165-169.

⁹ August Treboniu Laurian, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, III, 1846, p. 272, care le reproduce în traducere românească, menționează că s-a folosit de “un manuscript vechi latinesc”. Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, București, 1963, p. 9.

¹⁰ A fost reprodusă de N. Nilles după o cărtică tipărită la Cluj în anul 1730 cu titlul *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum cum principibus ejusdem usque ad annum 1722*, atribuită călugărului iezuit Andrei Illia. Originalul acestui document lipsește de asemenea. S. Dragomir, *op cit.*, p. 10.

¹¹ O. Bârlea, *Unirea Românilor și începuturile ei*, p. 25, precizează că “hotărârile acestui sinod românesc din 1697 au trecut prin mai multe mâini, deoarece declarația solemnă a deciziei de unire cu Biserica Romei, notată în februarie 1697, a ajuns să fie scrisă abia în 21 martie”.

- nu exista un “sigiliu episcopal” și nici “unul sinodal” care să fi întărit semnăturile, ci doar sigiliul sau pecetea mitropoliei (trei arhangheli reprezentând Sfânta Treime), care însă n-a fost aplicat pe acest document.

- dacă a existat un astfel de document exprimând voința clară a românilor transilvăneni de a se uni cu Biserica Romei, ce rost mai aveau toate demersurile făcute în timpul mitropolitului Atanasie până să se ajungă la semnarea actului propriu-zis al unirii, probabil la 17/28 martie 1701, ratificat prin decretul imperial din 19/30 martie 1701.

Prin urmare, istoriografia românească ortodoxă respinge ținerea vreunui sinod în februarie 1697 și consideră aceste documente falsificări ulterioare. Singure autentice pot fi considerate *semnăturile protopopilor*, care au putut fi luate din documentele unui sinod anterior și anexate așa-ziselor procese verbale, și *scrisoarea* adresată cardinalului Kollonich, semnătura mitropolitului Teofil fiind plastografiată.

Este cert faptul că, la sfârșitul vieții, mitropolitul Teofil a fost asaltat de propaganda iezuită pentru acceptarea unirii cu Biserica Romei. El a discutat cu tezaurarul Apor și iezuitul Bárányi și s-a consultat cu doi dintre protopopii lui. Rezultatul n-a fost însă votarea unirii într-un “sinod”, ci doar exprimarea dorinței ca forurile romano-catolice să obțină de la împărat, prin decret public, promisiunile făcute de Apor și Bárányi ca apoi, pe baza acestui decret, să poată începe tratativele unirii, cum s-a întâmplat în timpul mitropolitului Atanasie¹².

Paul Bárányi cerea deja în septembrie 1697 Curții de la Viena un decret prin care să arate că românii care se vor uni cu Biserica Romei vor beneficia de privilegii ca și celelalte națiuni. Împăratul Leopold I, ținând cont de pretențiile cancelarului Nicolae Bethlen și de cele ale guvernatorului Transilvaniei, Gheorghe Bánffy, ambii calvini, și care dețineau încă o mare putere în Transilvania, a dat o rezoluție abia la 14 aprilie 1698 care oferea românilor posibilitatea de a se uni cu oricare din cele patru religii “recepte” sau de a rămâne în vechea lor credință. Preoții care acceptau să se unească cu vreuna din religiile recepte urmau să se bucure de privilegiile clerului confesiunii respective. Se sublinia în mod deosebit că aceia care se vor uni cu Biserica Romei, recunoscând pe papa drept cap al Bisericii, se vor bucura de privilegiile preoților catolici¹³.

Cardinalul Kollonich completa rezoluția imperială printr-un “manifest” adresat preoților români ardeleni la 2 iunie 1698, precizând că ei se vor bucura de privilegiile preoților catolici numai dacă vor mărturisi și vor crede tot ce învață Biserica romano-catolică, dar mai ales cele patru puncte florentine formulate în varianta catolică¹⁴.

Aceste două rezoluții îl îmbiau pe tânărul mitropolit Atanasie Anghel să accepte unirea prin acțiunile călugărilor iezuiți Paul Bárányi și Gabriel Hevenesi. Atanasie Anghel, succesorul mitropolitului Teofil la cârma Mitropoliei din Alba Iulia, era fiul preotului Ioan din Bobâlna (jud. Hunedoara) sau Ciugud (jud. Alba). Străbunicul său, preotul Moise, emigrase din Serbia împreună cu un alt frate, tot preot, venind mai întâi în Banat și apoi în ținuturile Albei și Hunedoarei. Bunicul său, Luca și apoi unchiul său, Ștefan, au păstorit în Poiana (jud. Hunedoara). A fost călugărit de tânăr în mănăstirea-reședință din Alba Iulia, după ce absolvise școala calvină de la Aiud sau Alba Iulia.

Acordând mari sume de bani¹⁵ guvernatorului Transilvaniei și altor persoane influente, Atanasie a fost ales de sobor și confirmat de forurile calvine abilitate ca mitropolit al Transilvaniei. Plecând la București pentru a fi hirotonit arhiereu (fusesse hirotonit ierodiacon sau chiar ieromonah de mitropolitul Teofil), a fost primit cu rezervă atât de domnitorul Constantin Brâncoveanu cât și de mitropolitul Teodosie, văzând că este prea tânăr și constatând o insuficientă pregătire teologică. De aceea a fost ținut la București vreo patru luni pentru a-și completa studiile și a se întări în Ortodoxie. A fost hirotonit arhiereu abia la 22 ianuarie 1698.

¹² A se vedea S. Dragomir, *op. cit.*, p. 5-24; Ștefan Lupșa, *Biserica ardeleană și unirea în anii 1697-1701*, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 9-10/1948 p. 3-99; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 291-292; Teodor Damșa, *Biserica Greco-Catolică din România în perspectivă istorică*, Timișoara, 1994, p. 24-25.

¹³ N. Nilles, *op. cit.*, p. 235.

¹⁴ *Ibidem*, p. 196 ș.u.

¹⁵ N. Bethlen, *Önéletirasa*, ed. Szalay, II, Budapest, 1860, p. 201 și N. Nilles *op. cit.*, p. 194, după Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 541.

Cunoscând împrejurările dificile cărora trebuia să le facă față, tânărului mitropolit i s-a cerut la București nu numai jurământ solemn de credință ortodoxă și supunere față de mitropolitul Țării Românești, cum au făcut-o și înaintașii lui, ci și să semneze un îndreptar dogmatic, liturgic și pastoral în 22 de puncte, alcătuit de patriarhul Dositei al Ierusalimului, care se găsea atunci la București, de mitropolitul Teodosie și alți ierarhi, care viza combaterea calvinismului și catolicismului¹⁶.

Cu daruri de cărți și vestminte oferite de mitropolit și de domn și cu dania anuală de 6000 de aspri reînnoită la 25 mai 1698, mitropolitul Atanasie se întorcea la Alba Iulia, unde era asaltat de planurile unioniste ale lui Bărâny. Încântat de promisiunile făcute, încrezător că unirea formală cu Biserica Romei pe care s-o facă numai clerul va aduce însemnate privilegii preoțimii române ardelen, dornic să-și înnoiească familia și sperând și la alte avantaje, Atanasie a început tratativele de unire. Un prim rezultat al lor a fost “manifestul de unire” sau “cartea de mărturie” din 7 octombrie 1698¹⁷.

Documentul are 3 foi și sunt scrise 5 pagini, pagina a 6-a rămânând goală. Prima pagină conține textul românesc în chirilică cu pecetea Mitropoliei fără semnătura mitropolitului. Pagina a doua conține textul latin iar paginile 3, 4 și 5 cuprind 38 de semnături și 37 de peceti ale protopopilor, între semnăturile în chirilică fiind intercalate identificările localităților în limba latină. Documentul, sub forma unui caiet, este alcătuit dintr-o coală de hârtie îndoită sau împăturită în două, căreia i s-a adăugat prin lipire a treia foaie tăiată dintr-o altă coală.

După istoriografia catolică și mai ales greco-catolică, acest document ar fi rezultatul unui sinod ținut la Alba Iulia la începutul lunii octombrie 1698, care a proclamat unirea cu Biserica Romei recunoscută deja de împăratul Leopold I la 14 aprilie 1698¹⁸.

Făcând abstracție de conținutul lui, din punct de vedere formal “manifestul de unire” nu poate fi un document redactat în cadrul unui sinod pentru că:

- la întocmirea documentelor unui sinod (cu atât mai mult a unuia de importanță deosebită cum ar fi trebuit să fie acesta) nu se lucrează cu economie de hârtie și nu se fac corecturi sau adăugiri. În general, conținutul unui astfel de document se pregătește în prealabil pentru a putea fi redactat în forma finală îngrijită. Era un document care trebuia să ajungă pe biroul împăratului de la Viena¹⁹.

- actele unui sinod erau alcătuite de un secretar (notarș) care consemna acest lucru și confirma cu semnătura proprie. Din document lipsește așa ceva, el semnând în rând cu ceilalți protopopi: “protopop Ghiorghe, notarșul Dăianu”.

- semnul simbolic al invocației (†) nu se pune decât o singură dată, la începutul textului. În document apare pe prima pagină de două ori și încă o dată la începutul paginii a treia, ceea ce denotă că cel care a scris documentul, nefiind familiarizat cu practica ortodoxă a întocmirii unor astfel de documente, așeza acest semn de fiecare dată când completa ceva. Prin urmare, documentul a fost redactat în mai multe etape și probabil la intervale de timp.

- nu apare niciăieri semnătura mitropolitului, ci numai pecetea mitropoliei pe prima pagină.

În ceea ce privește conținutul celor două texte (românesc și latinesc), poate oricine să constate zdrobitoarea diferență, ceea ce l-a determinat pe istoricul greco-catolic N. Densușianu să afirme: “Avem înaintea noastră o traducere din cele mai mișelești și mai criminale, falsificarea unui document public, a unui tratat politico-bisericesc, pentru a supune poporul român catolicilor și a desființa Biserica română de Alba Iulia”²⁰.

În timp ce în textul românesc protopopii mărturiseau vag că doresc să se unească “cu Biserica Romei cea catolicească” și să fie “mădularele ceștii Biserici sfinte”, mai mult dintr-un sentiment de

¹⁶ Cf. Al. G. Lesviodox, *Istoria bisericească*, p. 327, după Șt. Lupșa *op. cit.*, p. 542-543.

¹⁷ Documentul, păstrat în Biblioteca Universității din Budapesta, Colecția Hevenesi, t. 24, p. 71-75, a fost examinat de Nicolae Densușianu, care l-a descoperit în anul 1879, și de Mihail P. Dan.

¹⁸ Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, vol. I, p. 109; O. Bârlea, *Unirea Românilor și începuturile ei*, p. 26 ș.u.; a se vedea și Maria Someșan, *Începuturile Bisericii Române Unite cu Roma*, București 1999, p. 39. Deși curioasă ordinea cronologică (unirea era întâi proclamată de împărat și apoi confirmată de sinod), ea arată că și greco-catolicii încep să fie convinși de faptul că unirea de la 1701 nu a fost un act de voință al românilor transilvăneni, ci un act politic-bisericesc impus de Curtea de la Viena și de cardinalul Kollonich, prin intermediul iezuiților.

¹⁹ A se vedea documentele sinodului din 7 ianuarie 1701, ținut sub același mitropolit și cu prezența aproape a acelorași protopopi. Aici avem de-a face cu un caiet alcătuit din șase coli îndoite (12 pagini), având primele trei pagini și ultimele două albe. Colecția Hevenesi, tom 24, p. 167-178.

²⁰ Nicolae Densușianu, *Independența bisericească a Mitropoliei române de Alba Iulia*, Brașov, 1893, p. 28.

loialitate față de împărat, în textul latin se precizează că se unesc “din insuflare dumnezeiască” și cu acceptarea unor învățături noi, “primind, mărturisind și crezând toate câte le primește, le mărturisește și le crede ea, dar mai ales cele patru puncte în care știm că ne deosebeam până acum, care ni se arată în prea milostivul decret și în diploma prea sfintei sale maiestăți”²¹.

Cele două adaosuri, postscriptum-ul de pe pagina întâi²² și codicilul scris de mitropolitul Atanasie pe pagina a cincea²³, arată clar că mitropolitul și protopopii semnatari nu au consimțit decât asupra unei uniri de formă, insistând asupra menținerii credinței, obiceiurilor, calendarului vechi și autonomiei administrative, alegerea mitropolitului să se facă de sobor, hirotonirea lui de patriarhul ortodox de la Carloviț, iar papa și împăratul doar să-i confirme alegerea.

Analizând acest document care, întocmit cu atâtea deficiențe, nici nu a fost pus în circulație, ci dosit undeva fără să se facă vreo amintire despre el până a fost descoperit la Budapesta în anul 1879, istoriografia românească ortodoxă îl respinge categoric ca fiind rezultatul vreunui sinod, considerându-l un act întocmit în mai multe etape în urma tratatelor purtate de mitropolit cu iezuiții, semnăturile protopopilor fiind culese pe rând înaintea scrierii codicilului și a postscriptum-ului adăugat după aplicarea sigiliului și scrierii textului latin pe pagina a doua.

Istoria unirii continuă. Călugărul Paul Bárányi, cerând dietei din octombrie-decembrie 1698 scutirea de impozite a preoșimii române ardeleni pe baza rezoluției imperiale din 14 aprilie 1698, prezenta unirea ca pe deplin realizată. Dieta ordonă o anchetă efectuată la începutul anului 1699, care a arătat că majoritatea preoșilor și credincioșii resping unirea cu Biserica Romei, pe care o consideră “o treabă a popilor”, ei rămânând fideli “legii” lor ortodoxe²⁴.

Cu toate acestea, Curtea de la Viena dă un decret, *diploma întâia leopoldină*, la 16/28 februarie 1699, sancționând unirea românilor ortodocși ardeleni cu Biserica Romei, care au acceptat întreaga învățătură catolică, în special cele patru puncte florentine, și acordă scutiri și privilegii preoșilor români. Deși guvernul transilvan a protestat la 14 iulie 1699 arătând că “popii români nu au devenit catolici veritabili sau uniți adevărați, nici prieteni sau aderenți ai catolicismului, ci niște oameni eliberați de impozite și de iobăgie, dispuși să lupte împotriva domnilor de pământ”²⁵, împăratul a emis un nou decret, la 26 august 1699, reconfirmând dispozițiile rezoluției din 14 aprilie 1698, și obligând la aplicarea lor. Generalul comandant din Transilvania, Rabutin, era însărcinat cu executarea ordinului.

Se observă că problema uniaticismului era preluată foarte serios de Curtea de la Viena, care urmărea întărirea statusului catolic în Transilvania și prin acesta dominația ei aici. În aceste condiții, guvernul publică din nou rezoluția din 14 aprilie 1698, pentru a reaminti românilor, dar și imperialilor, că unirea se poate face cu oricare religie receptă și ordonă efectuarea unei noi anchete, ale cărei rezultate au fost asemănătoare celor ale primei anchete.

Se remarcă faptul că mitropolitul Atanasie a ordonat protopopilor și preoșilor să nu se prezinte în fața comisiei de anchetă. El știa desigur că românii doresc o unire de formă pentru a scăpa de iobăgie, dar nu vor renunța la legea lor ortodoxă. Însăși atitudinea sa este foarte ambiguă. Chiar

²¹ Șt. Lupșă, *op. cit.*, p. 35-36, preluând ipoteza de la I. Lupaș, este de părere că textul românesc constituie o traducere ulterioară defectuoasă a textului latin prezentat mitropolitului de iezuiți pentru a fi semnat apoi de protopopi. El afirmă chiar că semnăturile protopopilor au fost luate de la un alt document sinodal – p. 38-52.

²² “Însă într-acest chip ne unim și ne mărturisim sfintei Biserici a Romei, cum pe noi și rămășițele noastre (scil, urmașii noștri) din obiceiul Bisericii noastre a Răsăritului să nu ne clătească, ci toate țărmoniile, sărbătorile, posturile, precum până acum așa și de acum înainte să fim slobozi a le ține după călindarul vechi. Și pre cinstitul vlădica nostru Atanasie nime până la moartea sfinții sale să n-aibă putere a-l clăti din scaunul sfinții sale. Ci tocmai de i s-ar tâmpla moarte, să stea în voia soborului pe cine ar alege să fie vlădică, pre care sfinția sa papa și înălțatul împăratul să-l întărească și patriarhul de sub biruința înălții sale să-l hirotonească și-n obiceiul și dregătoriile protopopilor care sânt și vor fi nici într-un fel de lucru nime să nu se amestece, ci să ție cum și până acum. Iar de nu ne vor lăsa pre noi și pre rămășițele noastre într-această așezare, pecețile și iscăliturile noastre care am dat să n-aibă nici o tărie. Care lucru l-am dat întărit cu pecetea Mitropoliei noastre pentru mai mare mărturie”. T. Damșa, *op. cit.*, p. 30.

²³ Vezi S. Dragomir, *op. cit.*, p. 42, nota 26. “Și așa ne unim, acești ce scriu mai sus, cum toată legea noastră, slujba Bisericii, liturgia și posturile și călindarul nostru să stea pe loc, iar de n-ar sta pe loc acele nici aceste peceți să n-aibă nici o tărie asupra noastră și vlădica nostru Atanasie să fie în scaun și nime să nu-l hărbătăluie”. T. Damșa, *op. cit.*, p. 31.

²⁴ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 18.

²⁵ *Ibidem*, p. 19.

dacă formal este adeptul unirii, cum a fost cazul la Brașov la 21 martie 1699²⁶, mitropolitul Atanasie continuă să țină secretar calvin și să tipărească cărți pe cheltuiala domnitorului Constantin Brâncoveanu, cu conținut pur ortodox²⁷, asigurându-l că “unirea s-a făcut numai în aparență, iar popii s-au unit pentru a se scuti de dări”²⁸. Așa se explică și faptul că domnitorul dăruiește Mitropoliei de la Alba Iulia moșia Merișani din județul Argeș, la 15 iunie 1700.

La 14 septembrie 1700 s-a ținut la Alba Iulia obișnuitul sobor sau sinod mare al protopopilor, care stabilea, în 28 de “poncturi”, reguli privind viața religioasă-morală a preoților și credincioșilor. Nu se face nici o mențiune despre unirea cu Biserica Romei²⁹.

Paul Bărânyî, indignat de tergiversarea perfectării unirii și de atitudinea echivocă a mitropolitului, consemnează într-un codice ținerea unui sinod la Alba Iulia, în 4-5 septembrie 1700, la care ar fi participat 54 de protopopi români însoțiți de către doi preoți și trei mireni din Transilvania și Maramureș, care au votat în unanimitate și de bună voie unirea cu Biserica Romei, acceptând cele patru puncte. De la acest presupus sinod nu există nici un document, nici românesc, nici latinesc, nici o copie, nici o listă cu semnături, ci doar un manifest în numele lui Atanasie care vestea preoților deciziile sinodului și cerea să îmbrățișeze, să mărturisească și să apere unirea cu Biserica Romei³⁰.

Concluzia istoriografiei românești ortodoxe este aceea că nu s-a ținut nici un “sinod de unire” în anii 1697, 1698 și 1700, iar pretensele documente ale acestor sinoade sunt plăsmuiri ale iezuiților pentru a întări propaganda unionistă.

Atitudinea oscilantă a mitropolitului Atanasie sau, mai bine zis, rămânerea lui pe poziția unirii formale, a determinat chemarea lui la Viena pentru a-și clarifica poziția. Acest lucru era dorit de cardinalul Kollonich, care își vedea încet-încet năruite speranțele unirii. Mitropolitul bănuia ce-l așteaptă la Viena, de aceea a tergiversat cât s-a putut plecarea, iar atunci când lucrurile deveniseră iminente, a căutat să-și ia măsuri de siguranță.

Scrisorile către cardinalul Kollonich prin care mitropolitul Atanasie ar fi cerut audiență la împărat le consideră istoriografia noastră falsificări, iar afirmația că aici nu ar fi fost forțat să accepte unirea, ci că el s-ar fi rugat să fie primit în catolicism sfidează toate documentele³¹.

La 7 ianuarie 1701 a fost convocat sinodul la Alba Iulia, la care au participat aproximativ 30 de protopopi și mai mulți preoți. Din cei 38 de semnatori ai manifestului din 7 octombrie 1698 numai 17 sunt prezenți la acest sinod. Din declarațiile semnatarilor întărite cu pecețile lor rezultă că mitropolitul le ceruse să se solidarizeze cu el și să-și exprime prin jurământ aderarea atât față de persoana sa ca mitropolit cât și față de soborul Bisericii ca organ de conducere. Formularea declarației este specifică soboarelor românești:

“Noi soborul, toți protopopii țării Ardealului, facem în știință tuturor cui să cuvine a ști: precum noi pohtim pre sfinția sa, mitropolitul nostru Athanasie să-și ție scaunul în pace, cu cinste, precum și-au ținut și alții; venitul vlădicesc precum au fost obiciai mai de mult să-l strângă.

Dintr’alții mireni sau streini nime să n-aibă a să mesteca în lucrurile vlădicești fără știrea soborului nostru.

Pentru care lucru ne-am iscălit și numele nostru tot soborul, ca să fie de credință și o am întărit cu peceti, precum se arată mai jos”.

Imediat, începând cu pagina a doua, urmează semnăturile protopopilor și preoților întărite cu peceti. Notarășul, protopopul Ghiorghie din Ohaba, semnează și pune pecetea, deși semnează și în rândul protopopilor. Lipsește pecetea mitropoliei, pentru că soborul avea personalitate juridică. Lipsește semnătura mitropolitului pentru că el dorea ca acest act să demonstreze voința soborului ca el

²⁶ Împreună cu comandantul militar al orașului, Leinigen, și cu misionarul iezuit în trăsură, participa la difuzarea foi volante tipărită de iezuiți cuprinzând decretul imperial din 14 aprilie 1698, manifestul cardinalului Kollonich și textul latin al manifestului de unire din 7 octombrie 1698.

²⁷ *Cazania* sau *Kiriadromionul*, în care se susținea purcederea Sfântului Duh numai de la Tatăl, iar în epilogul cărții se preciza că “s-a tipărit nu cu socoteala aceea ca să facem strămutarea împotriva Scripturii sau în rânduiala dogmelor, ce ține și pomenește pravoslavnică Biserica a Răsăritului”, Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 369-376; *Catehismul* cu învățături ortodoxe.

²⁸ N. Nilles, *op. cit.*, p. 259-262.

²⁹ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 300.

³⁰ S. Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, p. 54-58.

³¹ *Ibidem*, p. 78 ș.u.; Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 539 ș.u.

să rămână în scaun, fără a trăda faptul că el o ceruse expres pentru a-i folosi întrevederii de la Viena, de care după cum se vede se temea.

Comparând acest act cu celelalte acte presupuse sinodale și în special cu “manifestul de unire” din 7 octombrie 1698, se constată fără nici un fel de suspiciune că avem în față un act autentic, un document sinodal clasic, prin care se exprimă răspicat voința soborului.

Mirenii și străinii a căror imixtiune în treburile Bisericii căuta soborul s-o înlătura sunt fără îndoială generalul comandant și iezuiții care forțau unirea cu Biserica Romei așa cum o voiau ei și nu cum o declaraseră protopopii și mitropolitul până acum formal³².

Mitropolitul Atanasie a plecat la Viena la sfârșitul lunii ianuarie 1701, fiind însoțit de vicarul său Meletie, de secretarul său calvin, de călugărul iezuit Neurautter și de epitropii mitropoliei, Ștefan Raț și Mihai Puiu³³. Aici a fost supus unui proces de “purificare” cu 22 de capete de acuzare, pentru a-l pune în situația de a alege între a fi condamnat și exilat (el nu era confirmat încă de împărat) sau a fi achitat, făcând tot ce îi va cere cardinalul Kollonich, promițându-i-se în schimb diferite drepturi pentru el, familia lui și clerul său.

Departa de protectorul său, domnitorul Constantin Brâncoveanu, conștient de faptul că, refuzând oferta Curții, nu-și va mai relua scaunul arhieresc de la Alba Iulia, ci va pleca pe drumul exilului, mitropolitul Atanasie acceptă unirea în condițiile impuse de împărat și de cardinalul Kollonich.

La 10 martie 1701 au fost înnobilate rudele sale: preotul Ștefan Popa din Poiana (jud. Hunedoara), soția lui, Catarina Toma, fiul lor Avraam și descendenții lor. De asemenea epitropii Mitropoliei, Ștefan Raț și Mihail Puiu, au fost înnobilați ca recompensă pentru trecerea lor la catolicism³⁴.

Împăratul Leopold I emise la 19 martie 1701 patru decrete referitoare la noua Biserică unită din Transilvania:

1. Decret de confirmare a lui Atanasie ca “episcop” al națiunii române din Transilvania și ținuturile unite cu ea, supus arhiepiscopului romano-catolic maghiar de la Esztergom. I se conferea titlul de consilier imperial și un lanț de aur împodobit cu cruce și portretul împăratului, pentru “meritele sale înalte și speciale [...], pentru învățătura și erudiția lui, pentru viața lui exemplară, pentru bunele moravuri și celelalte virtuți ale sale”³⁵.

2. Ordinul către Camera imperială ca să-i acorde lui Atanasie un salariu anual de 4000 de florini.

3. Ordin către tezaurarul Ștefan Apor să-l instaleze pe Atanasie ca episcop unit la Alba Iulia.

4. Diploma imperială (a doua diplomă leopoldină) în 15 articole, care consfințește unirea cu Biserica Romei și acorda drepturi și privilegii clerului unit³⁶. Originalul acestei diplome care

³² S. Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, p. 88-89.

³³ T. Damșa, *op. cit.*, p. 42; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 302.

³⁴ Cf. N. Nilles, *op. cit.*, p. 289 și 307; Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine romanesce*, Blasiu, 1885, p. 269.

³⁵ N. Nilles, *op. cit.*, p. 289. Cercetătorul istoric este îndreptățit să se întrebe: când a tratat obiectiv problema unirii Curtea de la Viena? Când l-a supus pe Atanasie la un “proces de purificare” cu 22 de acuzații pentru imoralitate și abuz, sau când l-a onorat cu titluri și distincții pentru viață morală exemplară și erudiție, deși superiorul iezuiților din Transilvania, Gabriel Kapi din Cluj, raporta la Viena că “actualul episcop așa cum îl cunosc toți, e prost ... și are multe defecte cunoscute poporului”. Tocmai datorită insuficienței lui pregătiri s-a hotărât tot la Viena ca Atanasie să primească un teolog iezuit care să-l supravegheze la luarea deciziilor mai importante ale episcopiei, de care au fost eliberați românii uniți abia la 25 februarie 1773. Cf. Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, vol. II, p. 132.

³⁶ N. Nilles, *op. cit.*, p. 290-291. Articolul 3 prevedea includerea în “statusul catolic” nu numai a clerului unit, ci și a laicilor, chiar a “plebeilor”, adică a țăranilor iobagi care se vor uni cu Biserica Romei, după normele stabilite de teologul iezuit, fără a mai fi socotiți tolerați. Articolul n-a fost aplicat, ceea ce ne arată încă o dată că unirea s-a făcut cu promisiuni goale și cu forța, urmărindu-se în final catolicizarea poporului român transilvănean. Statusul catolic din Transilvania preciza în scrisoarea de recomandare a preotului catolic Ioan Patachi ca episcop, la 10 ianuarie 1715: “însușirile sale ne fac să credem că vom ajunge la ceea ce a intenționat în chipul cel mai pios împăratul Leopold prin legătura sfinte uniri, că adică acest popor, încetul cu încetul, tratându-l cu blândețe și forță (*soavitati, fortitudini admixta*), să se facă nu numai unit, ci nu peste mult timp, după cum ne așteptăm, să primească și ritul roman”. Aceasta ar fi “o unire reală” și nu “vopsire”. Cf. Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, Sibiu 1930, p. 21.

nemulțumea și îngrijora Dieta Transilvaniei a dispărut pentru o lungă perioadă de timp, fiind descoperit abia în anul 1938 în Biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu³⁷.

Prin prevederile ei (confiscarea Catehismului din anul 1699, ca fiind “viciat în cele fundamentale și esențiale”, subordonarea lui Atanasie arhiepiscopului catolic maghiar de la Esztergom, supunerea episcopului și soborului controlului iezuit, interdicția corespondenței cu domnitorul Țării Românești și cu orice ierarh ortodox etc.) diploma ratifica nu o unire formală la care erau dispuși să adere protopopii care au semnat “manifestul de unire de la 7 octombrie 1698, ci o unire care să se bazeze pe mărturisirea și credința pe care o au religiile recepte din Transilvania. Unei asemenea uniri se supunea Atanasie Anghel, sub presiunile exercitate la Viena, la 7 aprilie 1701, și făcea aici o umiltoare declarație în 16 puncte, caracterizată ca “cel mai înjositor act public săvârșit până atunci de un vlădică românesc”³⁸.

La 24 martie 1701, mitropolitul Atanasie era rehirotonit preot, iar a doua zi arhieru, de către cardinalul Kollonich, primatul Ungariei, și de episcopii catolici maghiari de Győr și Nyitra, în capela Sf. Ana a iezuiților din Viena³⁹.

După ce primise la 19 aprilie 1701 un pașaport de protecție de la împărat pentru a avea liberă circulație în Transilvania și ținuturile anexate ei, cu scopul exercitării misiunii episcopale și vizitelor pastorale, Atanasie, însoțit de noul secretar catolic ceh Venceslav Frantz, care îl înlocuia pe secretarul calvin, și de epitropii Mitropoliei, sosea la Alba Iulia la 4 mai 1701.

La 25 iunie 1701 tezaurarul Ștefan Apor făcea instalarea solemnă a noului episcop unit în scaunul Mitropoliei de Alba Iulia. După cuvântarea în limba latină a lui Apor, s-a dat citire textului diplomei imperiale din 19 martie 1701 (a doua diplomă leopoldină) de către călugărul iezuit Carol Neurautter. N-a fost rostită nici o cuvântare în limba română, iar episcopul Atanasie se pare că n-a vorbit nimic. Astfel își înceta existența vechea Mitropolie ortodoxă românească a Transilvaniei, fiind înlocuită cu o episcopie unită.

În obișnuitele soboare sau sinoade anuale ținute la Alba Iulia în 17 iunie și 8 noiembrie 1701 s-a luat act de unire fără întocmirea vreunui document expres în acest sens, citindu-se din nou a doua diplomă leopoldină și o scrisoare a cardinalului Kollonich adresată preoților români prin care îi îndemna să nu recadă în “schismă”, reamintindu-le de “binefacerile unirii” cu Biserica Romei⁴⁰.

În concluzie, istoriografia românească ortodoxă afirmă că unirea așa cum a fost ea perfectată prin diploma imperială din 19 martie 1701 nu a fost un act de voință liberă a clerului și credincioșilor români din Transilvania, nici nu reflectă acceptarea unei uniri formale la care erau dispuși protopopii semnatori ai “manifestului de unire” din 7 octombrie 1698 pentru a obține “privileghiomuri”, ci este un act impus de Curtea de la Viena, de statusul catolic din Transilvania și de cardinalul Kollonich prin acțiunea iezuiților, obligându-l pe Atanasie Anghel să semneze un act înjositor care însemna “o catolicizare personală totală cu făgăduiala de a introduce poporul român din Transilvania pe drumul acestei catolicizări și deznaționalizări”⁴¹. Însă atât Curtea de la Viena cât și Roma s-au înșelat pentru că Biserica n-o formau numai mitropolitul și clerul ei, ci și mulțimea credincioșilor, care a rămas în marea ei majoritate fidelă legii și neamului românesc, iar episcopii uniți ca Inocențiu Micu Klein, care

³⁷ K. Wessely, *A doua diplomă leopoldină*, în *Analele Academiei Române*, Secția istorică, III, tom XX, București, 1938. Lipsindu-i originalul, episcopul Inocențiu Micu Klein (1728-1751) s-a luptat în zadar pentru drepturile românilor prevăzute în articolul 3, deoarece forurile în drept se îndoiu de exactitatea copiei, iar Curtea de la Viena nu s-a arătat dispusă să împărtășe această îndoială. Odată realizată oficial unirea, Curtea și statusul catolic nu mai erau interesați să pună în aplicare promisiunile care au stat la baza acestei uniri. Clerul care se bucura de drepturi trebuia să convingă pe credincioși să adere la unire fără pretenții privind acordarea de drepturi și pentru ei.

³⁸ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol. II, București, 1932, p. 29; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 303-304. Aprecieri similare întâlnim chiar la Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, vol. I, p. 131-133. Jurământul față de cardinalul Kollonich ilustrează “gradul de umilință la care bietul vlădică a fost silit să coboare... Kardinalul Kollonich și sftinicii săi au întrecut orice măsură: condițiile ce i-au fost impuse vlădicului român fac mai mult impresia unor aspre sancțiuni aplicate unui delinquent și sunt fără precedent în istoria unirilor religioase... Legea românească se păstra, e adevărat, neatinsă, episcopul însă și sinodul său devenise o simplă păpușă decorativă”.

³⁹ Aprecieri asupra actului vezi la T. Damșa, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁰ Despre instalarea episcopului unit Anastasie Anghel la Alba Iulia a se vedea Nicolae Popescu, *Alba Iulia odinioară (1698) și acum (1948)*, în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 11-12/1948, p. 612-614.

⁴¹ S. Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei*, p. 34 ș.u.; T. Damșa, *op. cit.*, p. 50.

s-a identificat cu aspirațiile sociale și naționale ale păstoriților lui, au trebuit să plătească ani grei de silnicii și exil.

Unirea în acest fel gândită și impusă a fost dezaprobată chiar de intelectualitatea greco-catolică din Transilvania din secolele XVIII-XIX.

NICOLAE CHIFĂR